

ROZUM MĚNÍ

Literatura Romů ve výuce (nejen) romských žáků

Antologie pro-
romských auto

Vlado Oláh

Vlado Oláh

jemé příběhy Romů

V P O V Í D K Á C H E L E N Y L A C

Praha 2013

ROZUMMĚNÍ

Literatura Romů ve výuce (nejen) romských žáků

ROZUMMĚNÍ

Literatura Romů ve výuce (nejen) romských žáků

Editoři: Lukáš Houdek, Radka Patočková

Autoři textů: Lukáš Houdek, Radka Patočková

Autoři metodik: Vladimíra Nežilová, Marie Pavlovská

Hlas audionahrávek k metodikám: Jaroslav Grundza

Korektura češtiny: Lenka Jandáková

Korektura romštiny: Iva Hlaváčková

Foto: Lukáš Houdek, Chad Evans Wyatt (foto Tery Fabiánové)

Návrh obálky: Petra Kolářová

Grafická úprava a sazba: Petra Kolářová

Vydal KHER

Vydání první

www.kher.cz

2013

Publikace vychází jako e-kniha a je zdarma ke stažení na www.kher.cz, stejně jako audia a videa doplňující publikaci.

ISBN: 978-80-87780-06-0

Publikace vznikla v rámci projektu „Inkluze neboli!“ financovaného z dotačního programu MŠMT na podporu integrace romské komunity v roce 2013.

Obsah

Jak rozumět ROZUMění? -----	9
Napiš to tak, jak to říká máma -----	15
AUTOŘI -----	31
CINA Emil -----	33
DANIŠOVÁ Eva -----	39
ELIÁŠOVÁ Irena -----	43
FABIÁNOVÁ Tera -----	49
FERKOVÁ Ilona -----	53
GIŇA Andrej -----	57
HEJKRLÍKOVÁ Jana -----	63
KOKYOVÁ Iveta -----	67
OLÁH Vlado -----	71
DÍLA A METODIKY -----	75
Eva Danišová -----	77
O dvou kočičkách / Pal o duj mačkici Metodika: Barvy	
Vlado Oláh -----	85
Domov / Andre amaro kher Metodika: U babičky	

Vlado Oláh -----	89
Na pastvě / Paštiris	
Metodika: Každý má své povinnosti	
Vlado Oláh -----	94
Romipen	
Metodika: Má rodina	
Tera Fabiánová -----	101
Jak jsem chodila do školy / Sar me phiravas andre škola	
Metodika: Do školy	
Metodika: Ve třídě	
Jana Hejkrliková -----	119
Potřebuji takovou školu? / Kampil mange ajsi škola?	
Metodika: Potřebuji školu?	
Hádanka -----	133
Metodika: Hádanka	
Andrej Giňa -----	139
Na křtinách / Pre boňa	
Metodika: Křtiny	
Metodika: Pohostinnost	
Ilona Ferková -----	163
Příběhy z Anglie / Vakeribena andal e Anglija	
Metodika: Rozhodnutí	
Metodika: Návrat domů	

Irena Eliášová -----	181
Naše osada	
Metodika: Měla jsem milého	
Jana Hejkrliková -----	193
Jakou moudrost mi předala má babička	
/ Savi godi chudňom la phura datar	
Metodika: Dědictví našich předků	
Přísloví -----	203
Metodika: Přísloví	
Iveta Kokyová -----	209
Čendeš / O Čendeš	
Metodika: Jsme i nejsme stejní	
Emil Cina -----	219
Strach / Dar	
Metodika: Strach	
Použité metody práce s textem -----	225
Seznam bibliografických na použitá literární díla ----	233
O autorech publikace -----	237

Jak rozumět ROZUMMĚNÍ?

Po celý život se učíme rozumět světu kolem nás. Čím lépe rozumíme například reakcím svých rodičů či jazyku sousedního státu, kulturním zvyklostem jeho obyvatel nebo i sami sobě, tím větší máme šanci, že se na tomto světě budeme cítit nikoli ztracení, nýbrž jako doma. I tato kniha by jejím primárním čtenářům (pedagogům) ráda pomohla rozumět – sobě samým vystaveným citlivému tématu Romové, jejich žákům, různým prostředím, do nichž se pedagog i jeho svěřenci denně probouzí. Kniha by měla posloužit i dětem (nejen) romským, aby lépe porozuměly sobě samým a pocítily více jistoty na školní půdě i v soukromí. Rozumět světu nejbližšímu (rodině, komunitě, kultuře), ale i takovému, s nímž se setkáváme prostřednictvím jiných lidí (kamarádů, spolužáků, sousedů). Chceme si vzájemně rozumět, neboť život ve společnosti rozdvojené mezi věčné MY a ONI je povrchní, ochuzený. I to sdělují stránky této knihy, na nichž se čtenář (možná poprvé) setká s literaturou Romů. Jde o umění, jehož autoři jakožto zástupci menšiny často píší právě hnání touhou být většinovou společností pochopeni. Četba je prožitek silně emocionální, může okouzlit, nadchnout, stejně jako zklamat, naštvat. Rozumět někomu či něčemu však mnohdy vyžaduje ponechat emoce stranou a soustředit se právě jen na fakta, která jsou – u citlivých témat jako Romové – často překrucována či ohýbána. Tato publikace chce ukázat, jak s pomocí romské literatury můžeme porozumět sami sobě (ať už jde o romské dítě, či nikoli, pedagoga Roma či Neroma), druhým i tomu, co nás obklopuje.

Počátek romské literatury na našem území spadá přibližně do doby před šedesáti lety, proto je české společnosti, a většinu Romů nevyjímaje, na rozdíl od literatur jiných národů málo známá. Vztah k literatuře a úcta k jejím

nositelům jsou přitom v naší společnosti pěstovány díky předčítání pohádek a příběhů již od raného věku, v té romské mívaly zase své místo vyprávění a jiné formy ústní lidové slovesnosti. Po seznamování se s tradicí české ústní slovesnosti v rámci rodiny či v předškolním zařízení se děti ve škole již více potkávají s literaturou. S romskou a jejími autory se však žák bez ohledu na svoji etnicitu ve škole nesetkává. Zcela ho tak mívá nástroj, díky němuž by se stejnou samozřejmostí jako u literatur jiných národů mohl nahlížet do poetiky, která mu dosud zůstávala skrytá. Romské dítě je tak ochuzeno o jedinečný fenomén svého kulturního dědictví – literaturu, kterou děti poznávají nejvíce právě ve škole. Hrdinové podobní těm, o nichž se traduje v jeho nejbližším okolí, úskalí, jimiž si prochází, prožitou skutečnost, kterou autor umně sděluje, a pomáhá tak svému čtenáři lépe snášet podobný osud. To a mnohé další, jež může romské dítě minimálně zaujmout, když už ne vnitřně obohatit, posílit, ve škole chybí.

Absence romské literatury ve vzdělávání připravuje o nový prožitek i neromské žáky. Právě nenucenost v poznávání skrze literaturu, se kterou lze vnímat svět, aniž by byla ostře zvýrazněna hranice MY a ONI (jak tomu bývá například u mediálních textů či lidových stereotypních sdělení), může být věrohodnějším a přirozenějším nástrojem než mnohdy izolované projektové hodiny. Romská literatura na rozdíl od oblíbených projektových hodin, které ze života Romů vypreparovávají pouze nejviditelnější (v českém prostředí považované za zvláštní) jednotlivosti (například tradiční jídla či kulturní zvyklosti), napomáhá mnohem lépe pochopit Romů v jejich celistvosti. Četba jakéhokoli textu zařazeného do této knihy může neromským čtenářům poskytnout plastičtější představu o životech Romů, stvořenou z masa a kostí a reálných zkušeností. Čtenářům-Romům zprostředkuje prožitky a způsob vidění světa jiných členů vlastní minority, které mohou být až překvapivě podobné. Právě tato nenáhodná shoda literárně pojatých životních

zkušeností může romskému dítěti nabídnout pocit společně sdílené kultury, údělu, ale i povzbuzení, hrdost a oporu silných osobností ctících kontinuitu a opravdovost kultury, do níž se narodily.

ROZUMMĚNÍ není prvním počinem svého druhu. V roce 2012 mu předcházela příručka Druhá směna s podtitulem Jak využívat historii a literaturu Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ, která tehdy vyšla díky občanskému sdružení Romea a mezi pedagogy se pro svoji tematickou a metodologickou inovativnost ukázala být vítanou vzdělávací pomůckou. ROZUMMĚNÍ vytvořené týměž autorským týmem pod hlavičkou nakladatelství KHER tentokrát staví do středu pozornosti pedagogy obou stupňů základní školy, již ve své praxi vzdělávají především romské žáky (dobře využitelná je však i pro učitele s větším nebo úplným podílem neromských dětí). Přestože je vystavěna na práci s literárními texty devíti spisovatelů, dbá na to, aby byla k užitku nejen pedagogům českého jazyka, slohu a literatury. Každé dílo zařazené do knihy se navíc vyznačuje tématem, jež přesahuje hranice těchto předmětů – použít lze tedy i jako doplněk v hodinách občanské, etické, dramatické, ekologické, výtvarné, hudební výchovy či vlastivědy. Tím se z literatury vnímané ryze etnickým hlediskem stává multifunkční pomůcka téměř do jakéhokoli předmětu, neboť autorská reflexe světa neprobíhá vždy jen v úzce vyměřené etnické debatě. Čím více a pravidelněji se bude ve školních předmětech pracovat s texty Romů (či budou skrze ně jinak zmiňováni) se samozřejmostí, tím spíše lze očekávat, že romským dětem školní prostředí o kousek víc zdomácní a neromští žáci tématu Romové postupně namísto údivu (pokud ne hned odmítání) uvyknou a přijmou jej časem jako běžné.

Knihy ve své metodologické části čerpá z licencovaného programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení, jehož inovativní a žáky aktivizující metody

mohou být pro pedagogy novinkou či přímo inspirací pro řadu dalších témat v rámci školních předmětů. Podněcování kritického myšlení je v současné době shledáváno za přístup, jenž je vhodné u žáků rozvíjet, tím spíše u témat, která jsou ve společnosti z různých důvodů a s různou mírou intenzity vnímána jako citlivá, tendující ke stereotypizaci, jež mohou obestírat netolerance a nesnášenlivost.

Četba a psaní představují stěžejní část úkolů každé metodiky – nezřídka se pracuje i s romskými verzemi povídek, básní a jiných útvarů. Romští autoři často logicky volí pro svoji tvorbu mateřský jazyk, ať už proto, že je jim vyjadřování v něm nejpřirozenější, nebo s úmyslem podpořit jazyk, jímž se v nejmladší generaci komunikuje čím dál řidčeji. Stejně tak vedle podpory kulturní identity argumentují potřebou jeho uchování a záchrany. Z toho důvodu kniha obsahuje i romské verze některých děl a navrhuje možné aktivity pro práci. Společným jmenovatelem těchto navržených úkolů je však opakovaně zdůrazňovaná citlivost a dobrovolnost zapojení romských dětí. Ty dnes často mají různou úroveň kompetencí v romštině. Vedle plynulého projevu a aktivní znalosti se může jednat o jedince, kteří romsky pouze rozumí, ale nemluví, či děti, které romsky znají jen pár slov, případně již nerozumí vůbec. Příčin tohoto stavu je více a obsáhnout jej přesahuje možnosti tohoto textu (některé z nich jsou zmíněny v následující kapitole). Proto je namísto upozornění, že domnělá či skutečná etnicita dítěte nemusí nutně být doprovázena schopností hovořit v jazyce daného etnika.

V praxi se jedná o následující. Jsou-li ve třídě přítomny romské děti, úroveň jejich kompetencí v romštině může být různá, nehledě na dialektní odlišnosti, kvůli nimž mohou být dětem z jiného subetnika texty hůře srozumitelné (například olašští Romové používající olašské dialekty a slovenští Romové hovořící severocentrální varietou romštiny).

Romština navíc byla až do konce šedesátých let 20. století jazykem především orální komunikace. První zápis romštiny na našem území spadá do zmíněného období a byl záležitostí převážně úzké skupiny romských vzdělavců či aktivistů usilujících o emancipaci Romů. Ani v dnešní době není psaná romština mezi Romy široce sdíleným fenoménem. Až na pár výjimek se ve školách nevyučuje, romská periodika, kde se více či méně objevují texty v romštině, nejsou příliš dostupná, a proto se většina Romů s psanou formou svého jazyka nesetkává. Z toho důvodu ji řada z nich nezná a logicky jim může činit obtíže romské texty číst, natož hlasitě předčítat. Proto by práce s romskými verzemi a k nim navrženými úkoly měla v první řadě ctít citlivý a dobrovolný přístup – lze preferovat například samostatnou práci či práci ve dvojici před prezentací (četba, ústní projev) jednotlivce před celou třídou.

Z toho důvodu obsahují metodiky věnované práci s romštinou podporu ve formě audionahrávek (vybrané úryvky z děl zařazených do knihy) umístěných ve formě audia nebo videa na webových stránkách www.kher.cz. Pedagog tak nebude muset žáky vyzývat k předčítání romského textu ani nemusí tento úkol jakožto neznalý romského jazyka sám podstupovat. Je třeba respektovat i individuální rozhodnutí žáka, pakliže se ve školním prostředí navzdory skutečnosti nepřiznává ke znalosti romského jazyka. Přesto se ale domníváme, že zařazení práce s romštinou do výuky může být pozitivní impuls od učitele k jeho romským žákům, jímž její úlohu ve školním prostředí a každodenním životě legitimizuje. Snahou věnovat mu ve škole pozornost vyjadřuje pedagog respekt k jeho nositelům i jazyku samotnému – navíc jazyku, v němž pro mnohé nečekaně vznikají literární díla. To může napomáhat pozitivní identifikaci dítěte s kulturou, s níž se cítí být v rodném prostředí svázáno, což je ale stěžováno faktem, že ji většinová společnost odmítá a znevažuje. Škola, v níž dítě ucítí respekt k jeho

domácím hodnotám, může vytvářet příhodné klima pro tvorbu kladného vztahu ke vzdělávací instituci a vzdělávání samotnému.

Dříve než pedagog zahájí práci s touto knihou, doporučujeme seznámit se se stručným uvedením do historie romské literatury. Kapitola uzavírá poměrně vyčerpávající seznam literatury vhodné k dalšímu studiu pro případ, že pedagog bude chtít literaturu i historii Romů poznat hlouběji, než byla tato kapitola na omezeném prostoru schopna představit. Následuje kapitola uvádějící čistě faktografické a zvláště vedle toho autobiografické medailony devíti spisovatelů, s jejichž díly se na dalším místě pracuje. Metodická část je řazena následovně – první stupeň školní docházky je rozdělen do prvního a druhého období, druhý stupeň je již seřazen tradičně vzestupně po ročnících. Kniha pracuje s metodami, jež nemusí být všeobecně známé, z toho důvodu je další kapitola věnovaná jejich popisu. Každá z metodik představuje úkolů znatelně více, než je pedagog reálně schopen v jedné vyučovací hodině s žáky zvládnout. Většina z nich je ale volitelných a představuje tak možnou paletu, ze které si učitel hodinu (případně několik hodin) sestaví podle svého uvážení a schopností žáků. Všechny z metodik pak pedagog nalezne v textové verzi v příslušné sekci příručky na stránkách www.kher.cz, aby si z nich jednoduše mohl sestavit vlastní pracovní listy. Knihu uzavírá seznam použité literatury, který může být ku prospěchu tehdy, rozhodne-li se pedagog seznámit či pracovat nejen s dílem (či částí díla) zařazeným do publikace, ale i těmi dalšími (případně jeho celkem).

Napiš to tak, jak to říká máma

(nástin historie romského psaní v Československu)

Když zaslechneme slovní spojení „romská literatura“, mnoho z nás si pod ním představí například ohromnou zaprášenou knihovnu plnou tlustých románů. Jsme tak zvyklí při představě anglické, francouzské, ale i literatur dalších národů. Pokud bychom se ale zadívali na skutečnou knihovnu romských autorů, zjistili bychom, že jejich díla zabírají možná tři police, a že se spíše než o pětisetstránkové publikace jedná o útlé povídkové sbírky. Proč? Romské písemnictví je v porovnání s těmi dalšími velmi mladým pojmem. V československém kontextu se s dosud prvními známými pokusy o literární vyjádření Romů setkáváme na konci čtyřicátých let 20. století, kdy Elena Läcková, později známá autorka pocházející z východoslovenské romské osady, sepsala prožitky své rodiny a příbuzných z druhé světové války do slovensky psané divadelní hry *Horiací cigánsky tábor*. Tu o několik let později se svými příbuznými a přáteli nastudovala a s velkým ohlasem s ní objeli celé Československo. Další z nejstarších romských autorů Andrej Giňa ze západočeských Rokycan na popud rodinného lékaře začátkem 60. let zaznamenal v češtině jedinečné, po generace předávané pohádky, které mu vyprávěla jeho maminka. Ty následně zaslal do Západočeského nakladatelství v Plzni, odkud se rukopis po třech letech vrátil s odůvodněním, že pro něj nenašlo využití. Giňa později z iniciativy Mileny Hübschmannové matčino vyprávění zaznamenal v romském jazyce, ve kterém byly původně vyprávěny. Sám autor ve svém autobiografickém medailonu otištěném dále v této publikaci vzpomíná: „K psaní v romštině mě přivedla právě Milena Hübschmannová. ‚Ty umíš dobře romsky,‘ řekla mi, ‚napiš to tak, jak to říká máma.‘ A ono to šlo.“

Milena Hübschmannová, absolventka indologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, byla neúnavnou podporovatelkou a hybatelkou romského národního hnutí. Vůči snahám komunistického režimu, který se snažil Romy jako „cikánské obyvatelstvo se zaostalou hmotnou a duchovní kulturou“ asimilovat, vystupovala otevřeně kriticky a na rozdíl od dobového trendu stála vždy na straně potlačované minority. Podporovala samotné Romy k tomu, aby se nevzdávali svého kulturního dědictví, nýbrž aby jej naopak uchovávali a rozvíjeli.

Pro romské autory, kteří byli vzděláni v majoritním jazyce (češtině nebo slovenštině), bylo ale psaní v romštině nepředstavitelné. Nikdy je ta možnost nenapadla, protože byla vždy jazykem výhradně ústní komunikace – tedy i lidová slovesnost se předávala pouze verbálně. Autoři tak vždy na počátky svého psaní v romštině vzpomínají s úsměvem a popisují vedle úcty k vlastnímu jazyku především ostych a strach z neznámého.

Hübschmannová k zapisování svých básní a vzpomínek v romštině přivedla i další z matadorek romské literární tvorby u nás, Teru Fabiánovou. Ta ačkoliv kvůli propuknutí druhé světové války a zákazu vzdělávání romských dětí vychodila jen tři třídy základní školy, při vaření kávy nebo přípravě jídla přitom s lehkostí pronášela neobyčejně působivá veršovaná životní moudra. Hübschmannová podobně jako další autory i Fabiánovou přiměla k tomu, aby je zapsala v romštině. Ta se následně svými básněmi a fejetony, které na přelomu šedesátých a sedmdesátých let uveřejňovala v prvním romském časopisu *Románo lil* / Romský list, stala vzorem pro ostatní Romy, kteří se sami ve svém domácím prostředí snažili po jejím vzoru zachytit své myšlenky na papír.

Svaz Cikánů-Romů, který oficiálně vznikl v roce 1969 jako produkt Pražského jara, byl první romskou organizací toho druhu na našem území. Jeho členové se snažili jak o pozvednutí socioekonomické situace Romů, tak o podporu vzdělání a kulturní tvorby. Zásadní částí činnosti Svazu byla podpora

etnoemancipačních snah, které nakonec v roce 1973 vedly ze strany režimu k jeho nucenému rozpuštění. V rámci svazové činnosti vznikl mimo jiné první nástin pravidel spisovné romštiny, který se po roce 1989 stal základem pro jejich finalizaci. Svaz také vydával již zmíněný časopis *Románo lil*, na jehož stránkách se psaná romština objevila poprvé.

Tato příležitost nebyla nová jen pro autory, ale také pro čtenáře, kteří se do té doby s psanou romštinou neměli možnost setkat. Někteří Romové ještě dnes vzpomínají, že si díla romských autorů museli pro lepší porozumění číst nahlas, aby slova slyšeli, neboť byli dosud zvyklí pouze na zvukovou podobu jazyka.

Přestože zrušení Svazu Cikánů-Romů a normalizační léta emancipační snahy Romů formálně umlčely, kulturně-společenský život emancipujících se romských osobností se v důsledku toho přesunul do undergroundu. Tolerována zůstala pouze dramaticko-hudební produkce Romů. Právě tyto akce se v 80. letech staly půdou pro tajná setkávání Romů, kde se mimo jiné diskutovalo, jak s režimem vyjednat lepší postavení Romů v ČSSR. Teprve těsně před pádem komunismu se Romové ze strany režimu dočkali vyjádření o mylnosti jeho asimilační politiky.

V průběhu šestnácti let od zrušení Svazu až do sametové revoluce se především zásluhou Hübschmannové podařily vydat alespoň tři publikace, ve kterých byl romským literátům dán prostor k prezentaci poezie. Jen básnická sbírka *Romane gila / Romské písně* (1979) byla tvorbě romských autorů věnována výhradně. Publikace nicméně vyšly prostřednictvím regionálních knihoven, proto se nedostaly do celostátní distribuce. Prozaická díla nedostávala v té době žádný prostor, a tak se někteří z autorů dočkali vydání svých próz až po roce 1989.

Jedním z míst, kde se dařilo díla romských autorů čas od času uveřejňovat, bylo vysílání Československého rozhlasu, ve kterém Milena Hübschman-

nová několik let pracovala. Svá díla tu četli buď samotní autoři, nebo byla přednášena předními československými herci. Nejúspěšnější z těchto aktivit bylo patrně nastudování dnes již legendární rozhlasové hry Eleny Lackové *Žužika* z roku 1988, již bylo také posléze uděleno prestižní rozhlasové ocenění Prix Bohemia.

Sametová revoluce znamenala také pro Romy začátek nové éry. Řada z nich následkem privatizace státních podniků, kde byli do té doby zaměstnání především jako nekvalifikovaní dělníci, přišla o práci a mnoho z nich se tak začalo potýkat s vážnými existenčními problémy. Počátkem 90. let se také začaly objevovat a postupně získávat na síle protiromské nálady a dlouho na sebe nenechaly čekat ani první extremistické pochody včetně několika rasisticky motivovaných vražd Romů. Rok 1989 ale také na druhé straně umožnil oficiální podporu romské kultury. Romové byli v roce 1991 uznáni národnostní menšinou s garantovanou podporou svého kulturního dědictví. V porevoluční euforii začala vznikat mimo jiné romská periodika jako *Romano Gendalos* / Naše Zrcadlo, *Romano kurko* / Romský týden, ve kterých romští autoři našli toužený prostor pro svou tvorbu, již léta psali jen takzvaně do šuplíku.

Otevření nových možností přimělo také další Romy, aby své zážitky a životní zkušenosti převedli na papír. Od konce šedesátých let se tak zrodila druhá generace romských autorů – například Emil Cina, Ilona Ferková, Gejza Horváth a další. První romské nakladatelství *Romaňi Chin* / Romský jazyk autorům zpočátku vydávalo publikace výhradně v romštině, později i s českým překladem. V průběhu 90. let pak péčí i jiných nakladatelů vyšlo hned několik knih a sbírek tvorby romských autorů. Ty si ale často pro nezkušenost neziskových organizací, které tyto publikace vydávaly především, a nízké povědomí veřejnosti o romské literatuře spojené s nezájmem, našly cestu jen k malému množství čtenářů. Mnohdy se s těžkostmi konečně vydaná

díla ani nedostala do rukou publika jednoduše proto, že občanská sdružení v roli vydavatelů oplývala omezenými distribučními možnostmi. Romská literatura tak v devadesátých letech povětšinou zůstávala uzavřena v malém okruhu spisovatelů a sympatizující hrstky Neromů.

To se částečně změnilo s příchodem nového milénia, kdy si postupně romské literární tvorby začaly díky snaze některých romistů (a dalších podporovatelů) všímat i větší nakladatelství jako Argo, Triáda, Dauphin nebo G plus G, která dodnes pravidelně na český knižní trh literární tvorbu Romů přináší. Oproti četným publikacím z 90. let, které mnohdy vznikaly v euforii z nových možností a svým zpracováním nebyly vždy důsledné, tak dnes můžeme na pultech knihkupectví sledovat reprezentativní výbory, jež jsou schopny konkurovat knihám autorů mimo oblast romské literatury – například Erika Olahová, Gejza Demeter, Andrej Giňa či unikátní sborník romské prozaické tvorby *Čalo vodi / Sytá duše* (2007) vydaný Muzeem romské kultury.

Nové možnosti v šíření romské literatury ukázal v roce 2010 projekt sdružení Romea s názvem *Šukar laviben le Romendar / Romové píší...* V jeho rámci bylo na zpravodajském serveru Romea.cz během několika měsíců publikováno na tři desítky děl od zkušených, již roky publikujících romských autorů, i začátečníků a debutantů. Projekt kromě nové příležitosti pro romské autory ukázal také sílu internetu v možnostech šíření jejich tvorby jak mezi širokou veřejností, tak mezi Romy samotné. Pro některé z nich byl právě tento počin první možností setkat se se svou psanou mateřštinou, některé posléze inspiroval k pokusu o vlastní tvorbu.

Možností internetu využívá také nakladatelství romské literatury KHER vzniklé v roce 2012. Zaměřuje se především na vydávání e-knih, které posléze zdarma distribuuje prostřednictvím internetu. Na svých webových stránkách dává pravidelně prostor pro publikaci svých jednotlivých děl zavedeným i začínajícím romským autorům. Jak ukázaly zkušenosti s prvními

publikacemi nakladatelství – sbírkou pohádek romských autorů Otcův duch a novelou Ireny Eliášové Listopad, může elektronická cesta vydávání knih řešit zmíněné problémy s distribucí. Pohádkovou sbírku i novelu si již stáhly více než dva tisíce čtenářů, což je řádově čtyřnásobek běžného tištěného nákladu knih romské literární tvorby.

Poměrně novým úkazem posledních let jsou také četná autorská čtení, na kterých romští spisovatelé svou tvorbu mají možnost prezentovat veřejnosti, setkat se s ostatními tvůrci, vyměňovat si své zkušenosti, propojovat se a navázat spolupráci. Zpočátku tato čtení organizoval okruh zasvěcených romistů, v současnosti je čím dál větší zájem také ze strany mainstreamových institucí. Romská literatura začíná rovněž čím dál častěji pronikat do radiového a televizního vysílání či celostátních literárních periodik – například romská čísla časopisů PLAV (11/2011), Host (04/2006) a Tvar (12/2013).

Jak ukazují zmíněné internetové projekty, právě virtuální prostor může být klíčovým nástrojem k šíření a propagaci jak romské literární tvorby, tak romštiny jako takové. Čím dál častěji se setkáváme i se vznikem romských diskusních fór na sociálních sítích, ve kterých čas od času debatěři komunikují mimo jiné v romštině. Čas ukáže, nakolik tyto fenomény přispěly k rozvoji romského etnoemancipačního hnutí a budování národní identity.

Od pohádek k autorské tvorbě

Romská ústní lidová slovesnost byla odjakživa jedním ze středobodů a důležitých nástrojů budování kolektivní identity. Tvoří ji *paramisa* (pohádky), *vakeribena* (vyprávění ze života a strašidelné příběhy o duších zemřelých) a *gila* (písňe).

Pohádky v životě Romů plnily vedle funkce zábavní i další jako vzdělávací nebo sociálně-korektivní. Odrážely se v nich zkušenosti z těžkého života zpravidla na okraji venkovské společnosti. Na příkladech charakterních hrdinů znázorňovaly, jak by se měl Rom chovat a jakých činů by se měl naopak vyvarovat. Velmi jasně vymezovaly, jak vypadá dobro, jak naopak zlo. Pohádky také dodávaly Romům naději. Ukazovaly, že bude-li se člověk chovat podle pravidel svého společenství, dojde na své cestě ke štěstí. Jejich význam byl tak pro život Romů nesporný.

Specifické místo uvnitř romské společnosti měli vypravěči. Těch zdatných, kteří dokázali poutavě jeden příběh vyprávět dlouhé hodiny, si ostatní velmi považovali a opakovaně je proto pro takzvané pohádkové sešlosti vyhledávali. Často si pro takové posílali i do vzdálenější vesnice, aby u některé z rodin, do jejíhož domu se následně vtěsnila celá vesnice, dlouho do noci vyprávěli. Pohádky – a to je jeden z rozdílů mezi pohádkami Romů a například těmi českými – nebyly zdaleka určeny jen uším dětí. Existovalo dokonce mnoho takových, které se vyprávěly jen v pozdních nočních hodinách, kdy byly děti nemilosrdně vykázány ven. Takové totiž byly buď až příliš strašidelné, nebo měly erotický podtext.

Velmi silnou tradici má v ústní lidové slovesnosti Romů také poezie. Její základ lze najít v písňovém folkloru, který byl vždy vedle pohádek a vyprávění její centrální formou. Písňe měly v kontextu romských osad podobně jako pohádky kromě funkce zábavní rovněž sociálně-korektivní význam. Vypoovídaly o životě Romů, jejich zkušenostech, radostech a strastech. Pokud se současně někdo ze členů komunity jakýmkoliv způsobem provinil proti nepsaným normám, jedna z forem trestu mohla být právě zasazení jeho prohrěšku do některé z písni, která se před celou vesnicí při vhodné příležitosti prezentovala. Milena Hübschmannová ve svých vzpomínkách opakovaně uváděla, že této možnosti využívaly například také podváděné a zneužívané

ženy, které – přestože v běžném životě jejich veřejné vyjadřování žádoucí nebylo – měly příležitost o svých problémech zazpívat. Pro dotyčného byla takto pronesená veřejná kritika velkou ostudou.

Při svých prvních písemných pokusech to byly především právě tyto formy, ke kterým se Romové uchýlovali. Na rozdíl od ostatních národů s již vytvořeným literárním kánonem, k němuž se mohou autoři vztahovat, byla pro ty romské zdrojem jejich tvorby právě tradice ústní lidové slovesnosti. Jejich snahou bylo zpočátku především zachytit jedinečné příběhy, které slychávali od svých rodičů a prarodičů, případně zaznamenat svět romské sounáležitosti a tradic. Ty pod náporom socialistické asimilační politiky postupně mizely v nenávratnu, pro autory tak mohlo být zapsání vzpomínek jedním z prostředků boje o zachování nebo vzkríšení těchto tradic. O to usilovněji potom v prostředí českých průmyslových měst, kam celá řada rodin ze Slovenska po druhé světové válce za prací odcházela. Přestože byly rodiny se svými příbuznými na Slovensku zpočátku v těsném kontaktu, tyto vazby postupem času ztrácely na síle podobně jako některé hodnoty, které pro řadu migrantů po změně prostředí a vytržení z komunitního života postrádaly smysl. Přestože Milena Hübschmannová popisuje, že oblíbené pohádkářské seance čas od času pořádali také romští dělníci na svých ubytovnách v českých městech, na podobná setkání přestal být následkem těžké práce a života mimo pravidelný dosah svých příbuzných čas. I proto například začal tvořit již zmíněný Andrej Giňa. Ilona Ferková, která začala psát až po pádu komunismu, zase ve svém díle zosobňuje další častou motivaci, se kterou ke svému psaní přistupuje také řada jiných autorů. Snaží se skutečnými příběhy obyčejných Romů ze svého okolí ukázat, jaký život žijí ve skutečnosti – bez stereotypů, klišé a příkras. Svými povídkami vysvětluje pro majoritu někdy nepochopitelné skutečnosti a ukazuje, proč k nim dochází.

Pro většinu autorů, kteří začali tvořit v 60. a 70. letech v důsledku činnosti

Svazu Cikánů-Romů, hrála velkou úlohu v jejich psaní samotná romština – respektive snaha o její pozvednutí. Snad všichni z nich – podporováni ve svém úsilí Hübschmannovou – psali proto svá díla výhradně v romštině. V tom posléze pokračovala v 90. letech i druhá generace autorů, která si už byla velmi dobře vědoma, v jaké nelehké situaci se romština po více jak čtyřicetileté politice asimilace nachází. Romové byli tehdy ve většině případů nuceni na své děti mluvit výhradně česky, jelikož dle vysvětlení režimu právě ona bránila jejich efektivnímu začlenění do společnosti. Romové měli v etno-kulturním ohledu přestat být Romy. Kým ale potom měli být? Někteří ve snaze přiblížit se Neromům a vyrovnat se jim jak po stránce materiální, tak kulturní, přestali romsky na své děti mluvit úplně. Začali si například barvit vlasy na blond a zapomínali i na své tradice a hodnoty – mnozí v domnění, že tím budou společností lépe přijati. Někteří z rodičů, kteří se ještě narodili na Slovensku, si sami nebyli schopni osvojit češtinu (vzdělávali se přeci ve slovenštině, pokud jim válečná situace do školy vůbec chodit umožňovala), a tak dětem předávali to, co sami za češtinu považovali. Vznikla tak generace dětí, které nejsou plně kompetentní ani v jednom z jazyků. Jejich čeština je po strukturní stránce dotčena vlivem romštiny – hovoříme o takzvaném romském etnolektu češtiny, specifickém jazykovém kódu mnoha rodin, jenž je majoritou vnímán jako chybný, a etnolekt jako takový činí potíže mnoha romským dětem ve škole. Přijetí těchto rodin mezi Neromy se tedy i přes tyto snahy nedostavilo. Pro jedny málo romští, pro druhé málo čeští začali tito Romové trpět pocitu vykořeněnosti a frustrace. Romští autoři pak na tuto situaci velmi často ve svých dílech i veřejných vystoupeních naráželi a narážejí.

Současná generace romských autorů a autorek má dnes už i jiné motivace. I když se většina zpočátku ve svém díle stále vrací ke vzpomínkovému vyprávění, jehož prostřednictvím vzdávají hold svému dětství prožitému podle

romských tradic v rodinném kruhu, objevují se u nich později čím dál častěji snahy o vlastní autorská témata. Ta mají už mnohdy pramálo společného s životem Romů, obracejí se naopak sami do sebe, svěřují se s vlastními pocity a zamýšlejí se nad smyslem naší existence. Čím dál více z nich tvoří primárně v češtině, tedy v jazyce, na který jsou zvyklí, ve kterém byli vzděláni a ve kterém se cítí být a jsou plně kompetentní. Revitalizace romského jazyka už zejména pro mladší romské autory nehraje primární roli, přestože význam romštiny veřejně vyzdvihují. Nejde již ani tolik o snahu Romy emancipovat. Romství začíná být v tvůrčím procesu až na druhém místě, současní autoři totiž usilují zejména o uznání sebe sama jako kvalitního autora. Nakolik se jim to daří, je těžké v tuto chvíli posoudit. Celá řada z nich má ale úspěšně nakročeno.